

Vélemény Demetrovics Zsolt: „Viselkedési addikciók: spektrumszemléletű kutatások”
c. MTA doktori értekezéséről

Az akadémiai doktori értekezés bizonyosságát adja annak az ősi kínai mondásnak, miszerint „Yüan³ shui³ chiu⁴ pu¹ liao³ chin⁴ huo³”, azaz távoli kút vize nem alkalmas közeli tűz oltására. A hazai tudományos élet, a média és a társadalom széles rétegeinek érdeklődésére tart számot a viselkedési addikciók témaköre, mégis, megbízható hazai adatokkal csak szórványosan rendelkezünk, inkább nemzetközi vizsgálatok eredményeire hagyatkoztunk, vagy még nemzetközi szinten sem történtek meg bizonyos kutatások.

E téren alapvetően hozott újat a jelölt közel másfél évtizeden át folytatott szisztematikus munkája, amelynek összefoglalása a jelen doktori értekezés. A témaválasztás tehát rendkívül aktuális és csak dicsérni lehet azt a következetes és kitartó tudományos elszántságot, amivel a jelölt e járatlan és nehéz terepen navigált munkatársaival. Az egyes témák vizsgálatára a jelölt témavezetőként kutatási támogatásokat kapott, ennek regisztrálása az értekezésben tételesen megtörtént.

Az értekezés 351 oldalt tesz ki, ebből az Irodalmi háttér és célkitűzések 3 oldala után 78 oldalon történik meg az Irodalmi áttekintés, a Módszer fejezet 39 oldal, míg az Eredmények 125 oldal, tehát a fejezetek között lényegesebb arányeltolódás nincs. A 11 oldalas általános Diszkusszió viszonylagosan rövidebb jellegét az magyarázza, hogy az egyes altémákban kapott adatok bemutatása után részletes megbeszélés következik az eredmények alfejezeteiben. Az Irodalomjegyzék 43 oldalas, amelyet 30 oldalas Mellékletek követnek, ebben a metodikai megközelítések további részletei és a kérdőívek találhatók.

Megállapítható, hogy az értekezés eredményeinek nagy része megjelent, vagy megjelenés alatt álló tudományos publikációk formájában nemzetközi vagy hazai bírálókon esett át. Az egész munka alapját 32 közlemény képezi, ezekből 9 db impakt faktorral rendelkező lapban jelent meg. Az Magyar Tudományos Művek Tára adatbázis 2014. februári kimutatása a jelölt meggyőző scientometriai paramétereit mutatta, 103.319 összegzett impakt faktor (a várhatóval együtt), 1136-os idézettség (ebből független: 960) és 14-es Hirsch-index.

A jobb érthetőséget másfél oldalas Rövidítések jegyzéke segíti, itt inkább sajnálatos, hogy az egyébként a Mellékletek fejezetben szereplő IV. V., VI. és IX. vizsgálatban alkalmazott kérdések és kérdőívek oldalán (330.o.) számos rövidítés (TIPI, WBI, MASS, LTEQ, SCOFF, EAI, EDS, GMQ) megmagyarázása nem szerepel a jegyzékben.

Az akadémiai doktori értekezés ortográfiailag kiváló, gondos munka, betű elütések vagy nyelvhelyességi hibák csak kevés helyen fordulnak elő, csak példaként említhető: biztosítóták (10.o. 2.sor), pszicoaktív (31.o. alulról 10.sor), indentitászavarok (31.o. alulról 9.sor), hagyományos (102.o., lábjegyzet 1.sor), inkonzisztencia (104.o. 3.bek. 2.sor), végzeték (109.o. alulról 4.sor), pszichoaktív

szerhasználat (115.o. 8.sor, máshol következetesen pszichoaktívszer-használat, pl. 116.o. 4.bek. 1.sor), három vessző (134.o. 10.sor), nem munkavégzésen céljából (152.o. 2.bek. 5.sor), szinkrón (156.o. 9.sor), lehetőséget (170.o. 5.bek. 5.sor), mellet (199.o. 2.sor), $p < 0,05$ (226.o. 2.bek. 11.sor, köz), mellet (268.o. 4.sor), Götestam után vessző (268.o.), a 277. oldal 2. bekezdés utolsó mondata nehezen érthető.

Az „aranystandard” magyar kifejezés (pl. 205.o., 233.o.) az angol szóhasználat (golden v. „gold standard”, ekként írva a 255. oldalon) fordításaként születhetett, esetenként használjuk is talán, bár idegen szóként inkább az „etalon” elterjedt.

Bizonyos következetlenség található az irodalmak szövegközi citációinál, egyes helyeken még az 5 szerzős irodalmaknál is minden szerzőt kiír, máshol a hármat sem (pl. Balázs és mtsai, 2009, 75.o. 7.sor, az irodalomjegyzék szerint 3 szerzős, 279.o.).

A „viselkedési addikció” kifejezés (mint a MTA doktori értekezés címe is) üdvözlendő, lényegretörő, találó, ennek nemzetközi elterjedése a koncepcionális viták ellenére is várható. Persze ebben a hagyományos felfogás visszahúzó erő, amely szerint az addikcióhoz a kémiai szer (anyag) függőség tartozik, nem annyira a viselkedés. Habár, még a hagyományos felfogás szerint is pl. a cigarettázás magatartási vonulatában, azaz szorongás/belső feszültség oldásában eddig is jelentőséget tulajdonítottak a cigarettaszál dobozból történő kivétele és a rágyújtás rituális szertartása komplex tudattalan automatikus mozgássorozatának.

A problémás internethasználat (Eredmények 4.1. fejezet) és a fizikai külsővel való elégedetlenség mint két nemre vonatkozó összefüggése nemzetközileg is új adatként értékelhető. A 105. oldalon említés történik a testi kinézettel való elégedettség 8 saját alkotású tételéről és hogy az értékelés tételenként egy 5-fokozatú skálán történt. Mivel a disszertációban nem találtam (a Mellékletekben sem) közelebbit erre vonatkozóan, kérdezem, hogy pontosan mik ezek a kérdések és a fizikai külső milyen jellegzetességeire vonatkozik?

Ezen témakörnél, de az értekezés egyéb fejezeteiben is megjelenik a „depresszió” kifejezés. Bár sok helyen utalás történik arra, hogy inkább depressziós tünetekről van szó, a súlyossági szempontokat is figyelembe véve, milyen arányban lehet ezekben a csoportokban klinikai értelemben is releváns (major) depresszió? A depresszió túlságosan enyhe kritériumokkal történő jellemzése fals képet alkothat a probléma valós helyzetéről. Mindez a „szorongás” témakörre is vonatkozik. Az is nyilvánvaló, hogy az alkalmazott metodikai megközelítésekkel mindez nehezen tisztázható.

Molekuláris biológiai, genetikai, de még inkább a genomikai vizsgálatokban a nemzetközi multicentrikus, nagy esetszámokat felvonultató adatbázisok elemzése különlegesen szofisztikált és erre a célra kifejlesztett statisztikai eljárásokat igényel. A bioinformatika kulcstényező az eredmények releváns szűrésében és értelmezésében; ennek analógiájára megkérdezem, hogy a jelölt hogyan látja ezt saját területén, nevezzük „pszichoszocioinformatikának”?

Hangsúlyozom, hogy a disszertáció maximálisan törekszik a legmegfelelőbb statisztikai módszerek helyenként érezhetően nem is a használatára, hanem már-

már a bevetésére és ez az elmélyültség ill. körültekintő tudás példamutató. A problémás internethasználat eredményeinek fejezetében a 176. oldalon a tünetskálák korrelációs együtthatói mindegyike szignifikáns, majd a Problematic Internet Use Questionnaire (PIUQ) és a tünetskálák kapcsolatának strukturális egyenlet modellezéssel (SEM) történő elemzése kissé meglepő módon a pszichotikusság és ellenségesség dimenziók hatását hozza szignifikánsnak. Következő lépésben, amikor az impulzivitás is beépítésre kerül, az ellenségesség dimenziója kiesik és az impulzivitás válik azzá (4.1–6. és 4.1–7. ábrák). Ezen utóbbi akár kézenfekvőnek is tűnhet, de az egész, különösen a pszichotikusság, hogyan értelmezendő? (Hasonló jelenség lép fel később is a problémás online játékszákapsán.)

A kutatási szempontból magas bonyolultsági fokú problémás online játékok (csoportjai: nagyon sok szereplős online játékok, online szerepjátékok, online stratégiai játékok, online belső nézetű 'lövöldözős' játékok, egyéb, vegyes) vizsgálata nemzetközi szempontból is hiánypótló kezdeményezés. Csak megjegyzem, hogy az egyik rövidítés (a 'lövöldözős' játékokra vonatkozó) a szövegben és a rövidítések jegyzékében nem pontosan azonos (MMOFPSG és MMOFPS), bár sejthető az azonosság, az olvasást viszont nehezíti, annál is inkább, mivel a többi játékra vonatkozó rövidítések is kicsit hasonlóak: MMORPG, MMORTS. Ráadásul a szövegben a 184. oldalon egy új rövidítés jelenik meg: MMORPS, ez melyik csoportot képviseli? A mondat: „Az MMORPS játékosok többségében tanulók voltak, és bár kevesebb időt töltöttek játékkal, mint az MMORPG játékosok, vulnérabilis csoportnak tekinthetők, ha másért nem, akkor az életkorukból adódóan.” Mit jelent a mondat, melyik csoportról van szó?

A Problémás Online Játék Kérdőív (POGQ) eredeti 18-tételes változatának faktorsúlyok alapján tételszámban 12-re csökkentett verzióját is használták (POGQ-SF), meghagyva az eredeti hat faktoros szerkezetet (obszesszió, belefeledkezés, megvonás, túlhasználat, interperszonális konfliktus, társas izoláció); ennek bemutatása és a tételek felsorolása, a meghagyott kérdések megjelölése a 8. Mellékletek fejezetben megtalálható (336-337.o.). A két skálával végzett látens profil elemzés (4.2–2. ábra, 4.2–3. ábra) viszont az egyes kockázati csoportoknál más görbe lefutást eredményezett (illetve a görbe nem jó kifejezés, mert nem folytonos értékekről van szó, bár az ábrákon a pontok össze vannak kötve). Míg az eredeti skálánál a magas kockázati csoportban a megvonás és társas izoláció faktorai tűnnek kiemelkedőnek, a rövidebb változatnál a belefeledkezés (és obszesszió) faktorok, sőt ezek az alacsony kockázatú és nem veszélyeztetettek csoportjában is relatíve kitűnnek az egyéb faktorokhoz képest. A két skálával kapott különbségnek mi lehet a magyarázata?

Az online játékok motivációs háttéréről gondos menetben kialakított (3. Módszer fejezet, 121-122.o.) 56 tételes skálával (MOGQ) érdekes új megfigyeléseket tettek, amely több tekintetben különbözik a nemzetközi szakirodalomban leírt adatoktól. Új faktorok ill. azok más jelentősége tűnnek fel, ilyen pl. a Rekreáció. Hogyan lehet, hogy a külföldi vizsgálatok ennyire negligálták ezt a tényezőt és ehhez képest a hazai populációban ez milyen jelentősnek tűnik? Valóban az lehet a magyarázata (222.o.), hogy ők nem empirikus módszerekkel dolgoztak? A Társas faktor jelenléte is hangsúlyosabb a disszertáció adataiban, ugyanakkor az Eszképizmus dimenzióé kisebb, sőt megjelenik egy döntőbb fontosságú tényező, a Coping. Az eltéréseket

magyarázhatja, hogy (a Rekreáció empirikus tekintésén túl) az értekezésben foglalt vizsgálatok az online játékok szélesebb és heterogénebb spektrumát ölelték fel?

A problémás online játszás kapcsolata a tünet-skálákkal (4.2–4. és 4.2–5. ábrák) a kényszerességet hozza legerősebben, amely logikusnak tűnik, szemben a pszichotikusság, ellenségesség és fóbia dimenziókkal, amelyek nehezen értelmezhetők. Itt a szenzoros élménykeresés dimenzió modellbe emelése történt meg (a problémás internethasználatnál az impulzivitás), kérdésem, miért?

A testedzésfüggőség vizsgálatában nemzetközi skálákat (EAI, Exercise Addiction Inventory; EDS, Exercise Dependence Scale) adaptáltak és végeztek először az országban ilyen típusú és reprezentatív felmérést. Csak megjegyezném, hogy az EAI és EDS nem szerepelnek a rövidítések jegyzékében (11-12.o.), habár mibenlétük a 3. Módszer fejezetben (124.o.) megmagyarázásra kerül, de a 4.3.1. fejezetben (225.o.) és a 8. Mellékletekben is kikövetkeztethető az értelmük (340-341.o.). Az EAI és EDS skálákat validálták és megállapították, hogy az EAI eredeti 13-as 'cut-off' érték 14-re emelendő az optimális specifitás, szenzitivitás és pontosság paraméterek megteremtése tükrében a tünetmentes és a problémás/kockázatos testedző személyek elkülönítése céljából.

A kóros játékszenvedély vizsgálatára a nemzetközi gyakorlatban bevált és elterjedt kérdőívek közül kettőt (SOGS, South Oaks Szerencsejáték Kérdőív; PGSI, Szerencsejáték Probléma Súlyossága Kérdőív) hazai populációban validáltak és segítségükkel előfordulási gyakoriság felmérést végeztek. Hiánypótló és érdekes adatokat szolgáltatottak a szerencsejáték prevalenciájáról. Ugyanakkor kérdésem, hogy a 242. oldalon a táblázat (SOGS és PGSI súlyossági kategóriáinak egybeesése) legalsó sora mit fed? Nem hibás a „PGSI problémás” megjelölés? Azaz nem inkább „Összesen” megjelölés kívánczik a táblázat első oszlopának legalsó sorába?

A disszertációban a Munkafüggőség Kockázata Kérdőív (WART) adaptálása során a konfirmátoros/exploratív faktoranalízisek és egyéb statisztikai elemzések új faktorszerkezetet (Kontroll, Túlhajszoltság, Elhanyagolás, Impulzivitás) eredményeztek és a kérdőív is egyszerűsödött. Az akadémiai értekezés adatai jobban elfogadhatónak tűnnek, itt inkább az merül fel, hogy az új struktúrában az Impulzivitás kérdései miként szerepelhetnek az eredeti verzióban egy ún. Sérült kommunikáció/önfeladás faktorban? (Ezek azért egymástól kissé távolabbi dimenzióknak tűnnek.)

Az oniomániának is nevezett kényszeres vásárlás három mérőeszközének (CBS, Ridgway-féle Kényszeres Vásárlás Skála; CSS, Edwards-féle Kényszeres Költség Skála; QABB, Lejoyeux-féle Vásárlás Viselkedés Kérdőív) adaptálása során a statisztikai elemzések a CBS-t hozták ki megbízhatónak, a CSS faktorszerkezetét nem sikerült reprodukálni, a QABB-bal a kényszeres vásárlás prevalenciáját 2.3%-nak találták a hazai OLAAP (Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról) vizsgálat keretében.

A disszertáció fontos és statisztikai elemzésekkel alátámasztott megfigyelése, hogy bizonyos elterjedt teóriákkal ellentétben az impulzivitás és kompulzivitás nem ellentétes, egymással vagylagos kapcsolatban lévő dimenziók, hanem sokkal inkább együtt járnak, azaz az egyik súlyosságának emelkedése mellett a másik nem hogy

csökken, hanem inkább szintén emelkedik. A 4.8–1. és 4.8–2. ábrák is ezt jelzik, azaz az impulzivitás és kényszeresség egyfajta pozitív korrelációt mutat. Ezek után kérdezem, hogy osztja-e a jelölt Hollander és Wong (1995) koncepcióját (amely a disszertációban is részletesen kifejtésre kerül), azaz hogy spektrumszemlélettel egy kompulzivitás—impulzivitás tengely mentén elhelyezhetők bizonyos pszichés (és neurológiai) zavarok, amelyben a két pólust egyfelől a kényszerbetegség (OCD), másfelől az antiszociális személyiségzavar reprezentálja?

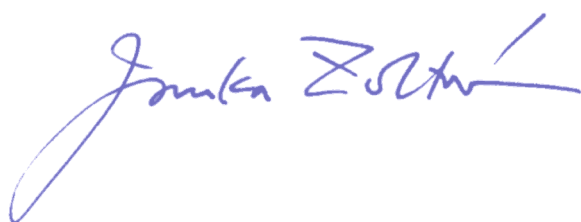
Az akadémiai doktori értekezés 9 db tudományos grantokkal támogatott vizsgálat adatain alapul, az elemszámok egyenként is igen impresszionálóak, a 9 vizsgálat összes elemszáma számításaim szerint 21570 személy. Az eredmények bemutatására a vizsgálatokból a viselkedési addikciók hat formája köré csoportosítva kerül sor, ezek tételesen: problémás internethasználat, online játékok, kóros játékszenvedély, testedzésfüggőség, munkafüggőség, vásárlási kényszer.

A disszertációban részletezett munka aspektusai: (1) módszertani fejlesztés, azaz mérőeszközök kialakítása és adaptálása, (2) a viselkedésfüggőségi zavarok epidemiológiája hazai populációban, (3) a viselkedési addikciók komponenseinek feltárása és egymáshoz való viszonyuk jellemzése és (4) az impulzivitás és kényszeresség dimenzióinak részletes elemzése a kutatott zavarokban.

Megállapítható, hogy a jelölt mindegyik területen alapvető és újak számító megfigyeléseket tett, amelyek nemzetközi érdeklődésre tarthatnak számot.

Összegezve, az akadémiai doktori értekezés nemzetközi szempontból is hiánypótló területen gondosan és szisztematikusan megtervezett vizsgálatokkal, korrekt mintavétellel, jelentős elemszámmal, adekvát és a problémához kellően megválasztott statisztikai módszertannal a viselkedési addikciók spektrumszemléletű egyes formái tünettanához, pszichológiai dimenzióihoz és epidemiológiájához alapvetően új, eredeti és hiteles adatokat szolgáltat. A munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, ezért a nyilvános vita (védés) kitűzését javaslom. Bizonyítotttnak látom, hogy a mű a korábbi tudományos fokozat megszerzését követően jelentős eredeti megfigyelésekkel gazdagította a tudomány szakot és hozzájárult annak fejlődéséhez, ezért a disszertáció elfogadását és a jelölt számára az MTA doktori cím odaítélését javaslom.

Szeged, 2014. március 3.

/Janka Zoltán/
az MTA doktora